

ГАЛИНА РОЗЛУЦЬКА, доктор педагогічних наук,
професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки
вищої школи, ДВНЗ "Ужгородський національний
університет", Україна
ORCID ID 0000-0001-9062-5466
grozlutska@ukr.net

АКСІОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПАТРІОТИЗМУ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

HALYNA ROZLUTSKA, Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor Professor of General Pedagogy and
High School Pedagogy Department State Univeristy
"Uzhhorod National University", Ukraine

AXIOLOGICAL DETERMINANTS OF PATRIOTISM IN CONDITIONS OF WAR

У дослідженні йдеться про різку трансформацію світоглядних позицій українських громадян, зумовлену військовими діями на території України. Особливо виразно нові ціннісні детермінанти проявляються у дітей та молоді. Автором вказано на реальну загрозу денационалізації, втрату державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, що привели до переосмислення національного самоусвідомлення, державницької позиції, військового обов'язку, громадянської активності тощо. Наголошується на патріотичних цінностях, які протягом останніх десятиліть вважались другорядними в аксіологічній ієрархії підрастаючих поколінь, а сьогодні активізувались і стали визначальною характеристикою українця.

Ключові слова: громадянськість, патріотизм, цінності, національна самоідентифікація, активна позиція.

Summary. The topicality of the study is due to changes in the axiological priorities of Ukrainians. Military actions on the territory of Ukraine led to a sharp transformation of the worldview positions of Ukrainian citizens. New value determinants are especially evident in children and young people. The real threat of

denationalization, loss of state independence and falling into the sphere of influence of another state caused a rethinking of national self-awareness, statesmanship position, military duty, civic activity, etc. The lack of patriotism and national unity in Ukrainian society became a prerequisite for the seizure of part of Ukrainian territories, and later for the genocide of the Ukrainian people in a hybrid war. Patriotic values, which during the last decades were considered secondary in the axiological hierarchy of younger generations, have become more active today and have become a defining characteristic of a Ukrainian.

Key words: citizenship, patriotism, values, national self-identification, active position.

Meta: виявити трансформації ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості в дітей та молоді в умовах війни; з'ясувати значення патріотизму в національній аксіологічній ієрархії в умовах війни.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Актуальність дослідження зумовлена нагальною необхідністю посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Відсутність патріотизму, національної єдності в українському суспільстві стала передумовою спочатку захоплення частини українських територій, а згодом – геноциду українського на-

роду. Погляди політологів, дипломатів, військових, усіх суспільних діячів щодо причин агресії російської федерації проти України збігаються. Визнано, що підґрунтям "тихої" інтервенції у 2014 році та гібридної війни сьогодні стало вкорінене з радянських часів переконання про світову гегемонію російської культури, беззаперечність величч "руського мира".

У передвоєнні десятиліття українські державні та суспільні діячі фокусували на політичних і соціально-економічних проблемах у країні, тоді як поза увагою залишався гуманітарний розвиток соціуму. Патріотизм із засадничої цінності національного виховання перетворився у другорядне питання, національно-патріотичне виховання здійснювалось спорадично, формально, відбиваючи бажання у молоді проявляти патріотичні почуття і відстоювати власну громадянську позицію. Як результат – сьогодні українців винищує "великий російський брат", під загрозою перебуває цілісність держави. Втрачені життя, викрадені діти, понівечені долі, сплюндрована земля, стерте минуле, зруйнована економіка, знищені соціальні та інфраструктурні об'єкти – далеко не повний перелік того, що втратила наша держава, послабивши увагу до національно-патріотичного виховання дітей і молоді.

Аналіз досліджень і публікацій.

Теоретичні засади нашої праці представлені дослідженнями, зробленими в перші роки незалежності України О. Вишневським (*Вишневський, 2008*). Особливості патріотизму як осердя національного виховання української молоді досліджувались науковцями М. Чепіль (*Чепіль, 2006*), Н. Казьмірчук (*Казьмірчук, 2018*) та іншими. Різні аспекти проблеми патріотичного виховання як складової національного відображені у працях вітчизняних педагогів Ю. Буклова (*Буклов, 2018*), В. Кизенко (*Кизенко, 2015*).

Дослідження зазначених вище авторів присвячені періоду становлення незалежності України, однак відсутній саме аспект аксіологічних трансформацій в умовах військового часу.

Вклад основного матеріалу дослідження. На державному рівні позитивним здобутком стала розроблена та впроваджена в дію Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року (*Концепція, 2002*). У змісті закладено основу для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь українців, які розглядатимуть українську державність як запоруку власного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до національних цінностей, і готові до захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Сьогодні, як ніколи, на часі – виконання пріоритетного завдання національної освіти, а саме реалізація багатокомпонентної і багатовекторної стратегії національного виховання з метою формування нового покоління національно свідомих патріотів-державотворців.

Серед наукових досліджень цінною, на наш погляд, є праця М.Чепіль (*Чепіль, 2006*), у якій національне виховання розглядається як природна потреба нації, що має вирости з її традицій і культурного стану, корінитися у характері і звичках. Науковець трактує мету національного виховання як формування людини свого часу і свого народу, як плекання й утвердження національних чеснот, плекання державотворчої

молоді з високою національною свідомістю, яка ототожнюється із самостійністю України, вимогами здобуття для держави повноти національних і політичних прав. Серцевиною української національної ідеї є патріотичне виховання населення, спрямоване на забезпечення цілісності і соборності України.

Національне виховання Ю. Буклов (*Буклов, 2018, с. 38*) розглядає як усвідомленість приналежності до держави, території, народу, шанобливого ставлення до його культури, традицій і звичаїв, гордості за свою землю і здатності служити Вітчизні, працювати на її благо, захищати, поважати закони України і дотримуватися Конституції, володіти державною мовою, визнавати пріоритети прав людини, поважати свободу, демократію, справедливість тощо. Дослідник проводить ґрунтовний аналіз дефініції "національно-патріотичне виховання", "патріотизм" у філософсько-педагогічному дискурсі українських і зарубіжних науковців.

Зауважимо, що патріотизм вирізняється своєю багатофункціональністю, оскільки присутній у кожному суспільному русі, політичній діяльності. Патріотизм трактують як: сукупність ідей, цінностей, тверджень і соціально бажаних відносин; історичну, політичну, соціологічну й аксіологічну категорію (система цінностей). Саме тому дане поняття багатозначне, як і свобода, рівність, справедливості тощо; має унікальне і універсальне значення. Ідеологічна поліаспектність патріотизму детермінує хибні переконання. До прикладу, одне з них – переконання, що національна спільнота повинна мати політичну незалежність, що залежно від ідеологічної орієнтації лідерів може призвести до поширення сепаратизму.

У наших попередніх працях (*Розлуцька, 2018*) переконливо доведено, що сепаратизм дестабілізує внутрішнє життя держави, негативно позначається на міжнародних стосунках, до виникнення вогнищ сепаратизму схильні молоді держави. Відомі проблемні регіони на пострадянських теренах, де сепаратизм на тлі патріотизму призвів до збройно-

го протистояння, наприклад: Чечня, Дагестан, Осетія, Курдистан, Бадашхан та інші. Протистояння спалахують у різних частинах світу, зокрема Калонії, Ірландії, Афганістані, Пакистані, Філіпінах, Бірмі, Сомалі тощо. Активізуються етнічно-конфесійні, соціально-економічні та політичні конфлікти за наявності внутрішнього керівництва/лідера і зовнішнього чинника. В Україні прояви сепаратизму на тлі псевдопатріотизму спричинили втрату південно-східних територій.

Усталеним у теорії педагогіки (*Вишневський, 2008, с. 269–271*) є виділення трьох різновидів патріотизму: етнічний, що ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, культури, історії; територіальний, підґрунтям якого є любов до того місця на землі, місцевості, ландшафту, клімату тощо, де людина народилася; державницький патріотизм має об'єднувальну силу: якщо остаточною метою нації є побудова власної держави – її державне самовизначення, то головна мета виховання – розвиток у наших дітях державницького світогляду і державницького почуття – того вищого патріотизму, який ґрунтується на державній ідеології і пов'язується з поняттям громадянськості. Слушною видається думка В. Кизенко (*Кизенко, 2015*), що сьогодні важливо проявити адекватну громадянську, соціальну позицію всієї освітянської спільноти, науковцям і практикам – не виявляти нерішучість у справі формування ціннісної системи українських дітей, збагнути солідарне "Ми" націй, що населяють Україну, і своє "Я" у спільній громадянській діяльності на благо Вітчизни.

Патріотизм вирізняється своєю багатофункціональністю, оскільки присутній у кожному суспільному русі та політичній діяльності. Саме тому 71 "патріотизм" багатозначний, як і свобода, рівність, справедливість тощо; має унікальне й універсальне значення.

Сьогодні, на думку, Ю. Буклова (*Буклов, 2018*), доцільно сфокусуватись на двох рівнях формування патріотизму підростаючих поколінь: перший – процес підтримки учнів в

отриманні важливих відомостей, водночас необхідних для любові Батьківщини. У цьому процесі важливе місце займають знання про Батьківщину, її історію та культурну спадщину, модель поведінки і суспільної діяльності, духовні цінності нації. Передача повідомлень про націю і її значення необхідні у формуванні ставлення, набутті громадянських чеснот і суспільних навичок. Другий рівень, вирішальний для змісту патріотичного виховання, – це процеси виховного характеру. До них належать, зокрема, підтримка учнів у розвитку справжньої й активної любові до Батьківщини, набутті громадянських чеснот, формуванні характеру, розвитку почуття відповідальності за добро нації, поступове наближення до польської культурної спадщини.

Серед згаданих вище процесів особлива увага приділяється розвитку почуття відповідальності за Батьківщину, формуванню просоціальних поглядів. Важливими завданнями вважаємо звернення до культурних глибин рідного народу, досвіду вікових чинних, перевірених цінностей людського буття, їх культивування у виховних традиціях наступних поколінь. Важливо орієнтуватися на цінності моралі, виховувати самосвідомість на засадах особистісно орієнтованої педагогіки і готовності виконати громадянський обов'язок як захисника цілісності України, утвердження суверенітету Української держави.

Національно-патріотичне виховання, яке відповідає першочерговим викликам сучасності та закладає підвалини для формування національної свідомості молоді, є одним з пріоритетних напрямів діяльності освітніх закладів усіх рівнів. Сучасна молода генерація повинна зростати на ідеях гуманізму, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін тощо. Тому сьогодні потрібні нові підходи і шляхи до національно-патріотичного виховання молоді. Насамперед, ідеться про образ нового українця, у котрого закладені національні та європейські цінності. Він розглядатиме розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спи-

рається на ідеї патріотизму, поваги до культурних традицій народу, його історико-культурного надбання, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як за національне багатство, здорового способу життя, готовності до змін та виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України. При цьому потрібно враховувати, що Україна має древню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді. Вони вже ввійшли до освітнього і загальновиховного простору, але нинішні суспільні процеси вимагають їх переосмислення, що відкриває нові можливості для освітньої сфери.

На переконання Н. Казьмірчук (*Казьмірчук, 2018, с. 31*), патріотичне формування молоді буде ефективним, якщо у вищих педагогічних закладах забезпечуватиметься: систематичність засвоєння культурно-історичних, морально-духовних, ідейно-естетичних знань, цінностей, сконцентрованих у декоративно-прикладному мистецтві; глибоке пізнання студентами національних традицій, звичаїв, обрядів, символів та оволодіння історичних аспектів.

Важливим етапом у пізнанні національного є глибинність зв'язків минулого з теперішнім, виховання духовної культури особистості, прищеплення власної світоглядної позиції. З метою збереження власної національної ідентичності необхідно постійно зміцнювати пам'ять про історію своєї країни. Для сучасної педагогічної теорії і практики важливо, що національні цінності не даються дитині від народження, а формуються у процесі її розвитку, набуття нею соціального досвіду, що повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності. Історія кожного народу, зокрема українського, багата на історичні події. Національна свідомість, усвідомлення історії свого народу, його боротьби за незалежність молодим

поколінням вимагають тривалого процесу свідомого формування основ патріотизму, який є одним з ключових аспектів у вихованні.

Сучасне патріотичне виховання тісно пов'язане з поняттям громадянськості, а виховати справжнього громадянина-патріота можна, тільки активно акумулювавши національні виховні традиції та сформувавши в молоді аксіологічну систему, на вершині якої стоятимуть народ, Батьківщина, держава, нація. Тому важливими завданнями національної освіти вважаємо створення сприятливих умов для засвоєння учнівською молоддю цінностей національної культури, пошуки інноваційних технологій, спрямованих на формування національної самосвідомості підрастаючих поколінь.

В умовах викликів і військових загроз відбулось переосмислення національно-державницької самосвідомості громадян України. Іноземна інтервенція актуалізувала увагу до проблеми формування у підрастаючого покоління патріотизму, національної самоідентифікації, громадянської гідності. Під час війни патріотичні цінності в українському суспільстві активізувались і стали визначальною характеристикою українця. Реальна загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави зумовили переосмислення національного самоусвідомлення, державницької позиції, військового обов'язку, громадянської активності тощо. Військова агресія росії спонукала до швидкої трансформації світоглядних позицій українських громадян. Особливо виразно нові ціннісні детермінанти проявляються у дітей та молоді.

Під час проходження педагогічної практики студентами ДВНЗ "Ужгородський національний університет" другого магістерського рівня спеціальностей 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта щорічно проводиться опитування дітей старшого дошкільного віку та учнів молодшого шкільного віку на базі закладів дошкільної та загальної середньої освіти Закарпатської області. Цього навчального року респондентами

стали діти "Освітнього простору для внутрішньо переміщених дітей", створеного на базі гуртожитку № 3 ДВНЗ "Ужгородський національний університет".

На питання "Хто з вас українець?" 57 опитаних (95%) із 60 (100%) респондентів визнали себе українцями, хоча, за даними, наданими батьками, 7% – етнічні росіяни, вимушено переселені особи на базі "Освітнього простору для внутрішньо переміщених дітей"; у закладах освіти Закарпатської області 5% – етнічні угорці, 3% – етнічні словаки, 2% – етнічні роми та 2% – інші). На питання "Що означає бути українцем?" діти відповіли: бити ворогів, розмовляти українською мовою, одягатись у вишиванку, уміти колядувати, виконувати гімн України тощо; "Як зрозуміти, хто українець?" – "Перевірити вимову слів "паланиця", "полуниця", "теревенити"; з'ясувати ставлення до Патрона, "руських" та інше.

Результати аналогічного опитування, проведеного в I семестрі 2020/2022 навчального року, були наступними: "Що означає бути українцем?" – любити батьків, своє село (місто), береги природу; "Як зрозуміти, хто українець?" – той, хто знає вірші, пісні, любить вареники тощо.

Проаналізувавши відповіді, ми дійшли висновку, що в дітей любов до рідної землі, свого села (міста), повага до культури, знання історії, традицій, державної символіки, української мови набули сучасного звучання.

Адаптоване опитування проведено і серед студентів першого та другого рівнів спеціальностей 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта, що засвідчило динамічну трансформацію від пасивного ставлення до патріотизму як ідеологічної толерантності – до національного самоствердження, активної громадянської позиції, боротьби за державність, готовності до військової протидії окупантам.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Під час війни аксіологічна система українців зазнала суттєвих змін. На тлі активізації патріотизму детерміновано діяльнісний підхід до національної самоідентифікації, усвідомлення унікальності свого національного ества, активної державницької позиції, громадської відповідальності тощо. У системі патріотичних цінностей асимілювались загальнолюдські, національні, громадянські, державницькі, військові, полікультурні ідеї, витворивши інтегральну аксіологічну структуру, яка спонукає до переосмислення теоретичних підходів і нових практичних пошуків механізмів формування національно свідомих українських патріотів-державотворців.

Вважаємо перспективним напрямом подальшого дослідження розробку критеріїв визначення рівня сформованості детермінованих війною цінностей студентської молоді.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Буклов, Ю. (2018). Національно-патріотичне виховання учнівської молоді як педагогічна проблема. *Людознавчі студії*, 6/38, 49–59.
- Вишневський, О. І. (2008). Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло. 326 с.
- Казьмірчук, Н. С. (2018). Особливості національного виховання молоді у ВНЗ. *Досягнення і проблеми сучасної науки*, 4, 31–37.
- Кизенко, В. І. (2015). Громадянська освіта і виховання – основа громадянського суспільства. *Біологія і хімія в рідній школі*, 1, 34–37.
- Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року. Відновлено з <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>
- Розлуцька, Г. М. (2018). Формування національної єдності українського суспільства церквою в умовах сучасних викликів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 6 (320), 79–89. Відновлено з <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4866/ROZLUTSKA.pdf?sequence=1>
- Чепіль, М. (2006). Теоретико-методологічні засади патріотичного виховання учнівської та студентської молоді. *Молодь і ринок*, 5 (20), 14–18.
- Буклов, Ю. (2018). Natsionalno-patriotychne vykhovannia uchnivskoi molodi yak pedahohichna problema. *Liudynoznavchi studii*, 6/38, 49–59.
- Vyshnevskiy, O. I. (2006). Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky. Drohobych: Kolo. 326 s.
- Kazmirchuk, N. S. (2018). Osoblyvosti natsionalnoho vykhovannia molodi u VNZ. *Dosiahnennia i problemy suchasnoi nauky*, 4, 31–37.
- Kyzenko, V. I. (2015). Hromadianska osvita i vykhovannia-osnova hromadianskoho suspilstva. *Biologhiia i khimiia v ridnii shkoli*, 1.107, 34–37.
- Kontseptsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy do 2025 roku. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>
- Rozlutska, H. M. (2018). Formuvannia natsionalnoi yednosti ukrainskoho suspilstva tserkvoiu v umovakh suchasnykh vyklykiv. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 6 (320), 79–89. Retrieved from <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4866/ROZLUTSKA.pdf?sequence=1>
- Chepil, M. (2006). Teoretyko-metodolohichni zasady patriotychnoho vykhovannia uchnivskoi ta studentskoi molodi. *Molod i rynek*, 5 (20), 14–18.

Стаття надійшла 12.04.2023 р.

